

Слижук О. Сучасна українська реалістично-психологічна проза у сприйнятті молодших підлітків. *XII. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik "Dialog der Sprachen - Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht"*. Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2021. Herausgegeben von Olena Novikova und Ulrich Schweier. Georg Olms Verlag - UB Ludwig-Maximilians München, 2022. С. 220-229

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА РЕАЛІСТИЧНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОЗА У СПРИЙНЯТТІ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

Олеся Слижук

(Україна)

У статті проаналізовано читацькі потреби сучасних підлітків. Акцентовано увагу на появі нових тем в сучасній українській прозі для дітей та юнацтва. Представлено авторську концепцію вивчення реалістично-психологічної прози в новій модельній навчальній програмі з української літератури. Розроблено систему прийомів організації сприйняття молодшими підлітками прозових творів у процесі вивчення української літератури.

Ключові слова: компетентнісний підхід, молодші підлітки, читацька компетентність, реалістично-психологічна проза.

MODERN UKRAINIAN REALISTIC-PSYCHOLOGICAL PROSE IN THE PERCEPTION OF JUNIOR TEENAGERS

Olesja Slyžuk

The article analyzes the reading needs of modern teenagers. Attention is focused on the emergence of new themes in modern Ukrainian prose for children and youth. The author's concept of studying realistic-psychological prose in the new model curriculum in Ukrainian literature is presented. A system of methods for organizing the perception of prose works by younger teenagers in the process of studying Ukrainian literature has been developed.

Key words: competence approach, younger teenagers, reading competence, realistic-psychological prose.

У контексті сучасного реформування шкільної мовно-літературної галузі в Україні дискусійним є питання про коло читання та читацькі вподобання учнів базової школи (підлітків 11-15 років). Учені вважають цей вік кризовим у формуванні особистості, але водночас найбільш плідним для її розвитку. Тому не варто применшувати ролі читання у

процесі становлення молодого людини, а особливо художніх творів сучасних авторів на актуальні для неї теми.

На формування кола читання підлітків впливає багато чинників, основними серед яких є пропозиція книговидавництва та соціальна ситуація, у якій перебуває реципієнт. Суспільні зрушення, які відбулись в Україні на поч. ХХІ ст., актуалізували інтерес підлітків до реалістичної прози. У відповідь на їхні запити на книжковому ринку з'явилися нові художні твори сучасних письменників на «табуйовані» раніше для дітей теми.

Науковці Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва (У. Баран, Т. Качак, В. Кизилова та ін.) говорять про зміну тематичної й естетичної парадигм сучасної української прози для юних читачів, зокрема й реалістичної. У тематичному плані вона спирається, як вважає Т. Качак, на традиції української літератури для дітей та юнацтва ХІХ–ХХ століть, але й розширює свої обрії. Зміна естетичних вимірів розкривається в особливих рисах психологізму, в увазі до образів головних героїв-підлітків, їхнього внутрішнього світу. Останнім часом зростає увага юних читачів до реалістично-психологічних творів, у яких постають соціальні проблеми дорослішання, взаємин з однолітками, а також проблеми посттоталітарного та воєнного травматичного минулого різних поколінь.

На уроках української й зарубіжної літератури у школах України вивчаються літературні твори сучасних авторів. Це зумовлено зміною читацьких уподобань сучасних підлітків та потребою посилити естетичну, аксіологічну, мультикультурну функції літературної освіти в розвитку нового покоління дітей. Водночас відбуваються зміни в освітній системі України загалом. Це орієнтація на розвиток ключових компетентностей, необхідних сучасному учневі, їх поєднання з предметними знаннями й вміннями. Змінюються й технології вивчення художніх творів, і підходи до моделювання й проведення уроків літератури. Вони мають бути спрямовані на розвиток навичок сприйняття й інтерпретації художніх творів, критичного мислення у проведенні аналітико-синтетичної роботи з художнім текстом.

Проблема вивчення сучасної прози українських письменників у школі актуалізувалася у зв'язку з прийняттям нового Державного стандарту базової середньої освіти й потребою укладання модельних навчальних програм з української літератури. Як результат взаємодії літературознавців (Т. Качак, В. Кизилова, В. Пахаренко, С. Дячок), фахівців з методики навчання української літератури (Т. Яценко, О. Слижук, Л. Овдійчук), учителів (І. Тригуб, В. Макаренко), була укладена одна з модельних навчальних програм з української літератури для 5-6 класів (адаптаційний цикл) (Модельна навчальна програма, 2021). За цією програмою у вересні 2021 року почали навчання п'ятикласники окремих пілотних шкіл в усіх регіонах України, а з наступного навчального року вчителі всіх українських шкіл, за власним вибором, можуть планувати й проводити за нею уроки. У цій програмі застосовано тематично-жанровий принцип побудови змісту в поєднанні з історико-хронологічним, дотримано вимог

раціонального розподілу навчального часу на вивчення різних тематичних блоків, передбачено вивчення епічних, ліричних і драматичних творів класичної й сучасної літератури.

Реалістично-психологічна проза передбачена для вивчення за цією програмою у тематичних блоках 5 і 6 класів, у яких запропоновані художні твори для текстуального розбору й позакласного читання. Тематика й проблематика прози враховує особливості сприйняття молодших підлітків, їхні читацькі інтереси й потреби. Як зауважує У. Баран, “художня література для дітей та юнацтва, як і художня література, створена для інших цільових груп, часто відтворює уявлення про вигадану дійсність, але при цьому ці уявлення реалізуються методом візуалізації дитячої свідомості та дитячого сприйняття. Йдеться про дійсність очима дитини, але також і очима дорослої людини, яка має здатність перебувати у двох світах водночас: у дорослому і дитячому” (Баран 2016, 39). Укладачі модельної програми враховували різні принципи інтерпретації художніх творів учнями під керівництвом учителя, зокрема синергію принципів художності, аксіологічного й дидактичного. Це зумовлено компетентнісним підходом до формування учня-читача, що передбачає знання, уміння й ціннісний потенціал школярів.

Керівник авторського колективу Т. Яценко зазначає: “Незаперечний той факт, що для сучасних учнів художня книга втрачає своє призначення як основне джерело художньої інформації, а читання – як один із основних способів прилучення до творів словесного мистецтва. Телебачення та Інтернет створюють у них ілюзію повноцінного еквівалента, повної компенсації художнього твору. Однак читання художнього твору є специфічною формою комунікативно-пізнавальної діяльності особистості, це здатність учня до розуміння й інтерпретації твору, вміння робити висновки, аргументувати, формулювати власну думку щодо прочитаного, це один із провідних чинників його самоосвіти та саморозвитку. Тому ефективність читання визначається рівнем сформованості літературної компетентності школяра як оволодіння взаємопов'язаними комплексами інтелектуальних та естетичних механізмів взаємодії” (Яценко 2012, 8). Важливим компонентом читацької компетентності підлітків є сформованість емоційно-емпатійної здатності, процес становлення якої відбувається у процесі сприйняття психологічно наснажених, загострених на відчуттях протагоністів творів. У літературі для підлітків – це переважно прозові твори з переважанням реалістичного зображення.

Цей компонент літературної освіти є важливим з огляду на реалії інформатизованого суспільства, у якому відбувається процес становлення особистості підлітків, з метою подолання їх відстороненості, байдужості та споживацького ставлення до світу дорослих. На існування проблем у сприйнятті тексту сучасними учнями-читачами вказує О. Ісаєва: “Представник «медійного покоління» – сучасний школяр живе у стрімкому прагматичному світі, у якому сьогодні немає браку інформації. Для нього,

завичай, характерні дві крайнощі: гіперактивність чи пасивність, пригніченість і навіть байдужість. Йому, як і всім нам, сьогодні не вистачає часу. Прагнучи все встигнути, підключаючи всі канали сприйняття інформації, врешті-решт людина сьогодні знає багато чого, але поверхово, почасти не здатна до самостійного аналізу й нерідко втрачає бажання пізнавати щось нове. Така розірваність сприйняття впливає на формування «мозаїчного» мислення. За типом особистості, сучасний школяр, переважно, «візуал», який бачить світ скрізь призму «картинок», відеозображень» (Ісаєва 2016, 7). Але для становлення світогляду, системи цінностей, самосвідомості учнів необхідно долати бар'єри виключно візуального фіксування інформаційного поля художнього тексту, заглиблюватися в його підтекст, ідейний зміст, розшифровувати духовні поривання, закладені в ньому автором, вчитися розуміти його естетичну природу. Цих завдань можна досягнути, якщо у колі читання підлітків будуть представлені літературні твори, у яких відображені цінності цього покоління читачів та «вічні» проблеми підліткового віку.

У працях Т. Качак глибоко проаналізовано сучасну українську реалістичну прозу для підлітків, відзначається поєднання в ній традицій і новаторства. Дослідниця акцентує увагу на змінах, які відбуваються у створенні сучасними письменниками та функціонуванні в суспільстві літературних творів для дітей та юнацтва. Вона зазначає, що «зміна естетичної парадигми творення, функціонування та осмислення сучасної реалістичної прози для підлітків продиктована основними тенденціями її розвитку, а саме: відсутністю тематичних обмежень, відвертим художнім осмисленням тих проблем, про які не прийнято було говорити у літературі, які вважалися «низькими», «нелітературними» (фізіологічне дорослішання, набуття сексуальності, приховані бажання і дорослий досвід) та були забороненими для юних читачів; розгалуженою жанровою системою; поглибленням психологічної характеристики дітей-героїв; переосмисленням літературної традиції попередніх епох; відвертістю письма» (Качак 2018, 209).

У своїй статті (Слижук, 2020) ми здійснюємо огляд реалістично-психологічних творів, які відповідають, на нашу думку, особливостям сприйняття сучасних підлітків-читачів, відкривають перед ними світ почуттів і переживань юних героїв. Концепція, викладена в цьому огляді, втілена у модельній навчальній програмі для 5-6 класів (Модельна навчальна програма, 2021) та в перспективі буде використана для укладання програми для 7-9 класів.

Наразі відбувається створення підручника «Українська література. 5 клас», у процесі роботи над яким авторський колектив (Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук) прагне реалізувати нові підходи до вивчення літературних творів, формувати читацьку грамотність п'ятикласників, застосовувати сучасні методи інтерпретації художнього тексту, по-сучасному розглядати твори українських письменників-класиків та

акцентувати на актуальних проблемах сучасної реалістично-психологічної прози.

У 5 класі вивчається історичне оповідання Сергія Плачинди “Богатирська застава”. Реалістичність зображення у ньому досягається зображенням деталей побуту Київської Русі часів князя Володимира Святославовича. Дія оповідання відбувається у передмісті Києва – Білгороді. За історичними джерелами, Білгородська застава, споруджена 992 року, – західний форпост Києва. Застави не були тоді ще повноправними містами. Це – укріплені військові поселення, головне завдання яких полягало у тому, щоб вчасно повідомляти князя і його дружину про напади ординців і приймати у своїх стінах мешканців навколишніх поселень під час набігів. Службу у цих військових поселеннях несли найсильніші й найдосвідченіші воїни – богатирі. Реалістичним є й образ головного героя – чередника Будимира. Цей прикрашений численними шрамами колишній воїн втратив руку в бою з печенігами, тому змушений змінити ремесло. Але він і досі користується повагою містян й мудрою порадою завжди приходять на допомогу в складних ситуаціях.. Сергій Плачинда описує один епізод із життя Будимира, але підліток-читач відчує повагу до цього справжнього патріота рідної землі й задумується над ставленням до сучасних людей з інвалідністю, прийде до висновку про справжню ціну мудрості в складний для суспільства час.

У тематичному блоці 5 класу “Рідна природа” представлено оповідання Марії Морозенко “Вірність Хатіко”, написане за мотивами відомої японської історії про вірність собаки своєму господарю. Літературний твір Марії Морозенко створений у доступній для молодших підлітків манері. Авторка послідовно переповідає історію дружби людини і собаки. Акцентування на окремих деталях побуту, а також на переживаннях Хатіко – від його появи на подвір’ї Хідесабуру Уено і аж до самотнього очікування господаря, який вже ніколи не повернеться додому. Почуття безпорадності у маленького песика змінюється безмежною вдячністю й любов’ю, як тільки він потрапляє у надійні руки господаря, і це закінчується відданістю лише йому одному. Це оповідання не може не торкнутися найпотаємніших струн душі юних читачів, не залишить їх байдужими до долі самотнього вірного пса, сприятиме формуванню у них гуманістичних цінностей.

Є у модельній навчальній програмі з української літератури для 5 класу тематичний блок “Світ дитинства”, який повністю складається із реалістично-психологічних оповідань. Представлені у ньому літературні твори Івана Нечуя-Левицького “Вітрогон” та Бориса Грінченка “Украла”, які є класикою цього жанру. У своїй статті ми зазначаємо, що “Василько – головний герой і наратор оповідання І. Нечуя-Левицького «Вітрогон». Це образ допитливої дитини, яка, долаючи заборони дорослих і власний страх, понад усе поспішає пізнати світ, часто водночас ризикує життям і потрапляє в неприємності, які автор змальовує із тонким гумором і

співчуттям до маленького, але хороброго героя“ (Слижук 2020, 86). Оповідання Бориса Грінченка “Украла“ розкриває глибоко психологічний епізод із шкільного життя, який точно не залишить байдужими юних читачів. Цей літературний твір відкриває масу проблемних питань, актуальних і болючих для підлітків у будь-яку епоху: взаємини між багатими й бідними, булінгу і взаємодопомоги в шкільному житті, пияцтва батьків і занедбаності дітей. Не всі вчителі однозначно прихильно ставляться до введення такого глибоко психологічного твору в шкільну програму, але, на нашу думку, такі оповідання неодмінно мають читати діти, адже лише через глибокі переживання й співчуття до інших можна виховати глибоко гуманних і небайдужих до чужого горя особистостей.

Урівноважують цей тематичний блок два оповідання сучасних письменниць. В основі літературного твору Оксани Сайко “Гаманець“ зі збірки “Новенька та інші історії“ – проблема добра і зла, морального вибору юних героїнь, розкриття їх характеру крізь призму поведінки у гострих конфліктних ситуаціях. Це оповідання співзвучне за тематикою з літературним твором Бориса Грінченка, але написане в іншій манері, характеристика протагоністок Іванки й Ритки передається через численні діалоги, розгортається у подієвій композиції. У процесі читання учні можуть звернути увагу на спільне й відмінне у характерах і вихованні головних героїнь. Їх образи близькі сучасним читачам, адже мрії про, перші симпатії між хлопцями й дівчатами відображають сучасні погляди підлітків на стосунки у соціумі. Гостро постають в оповіданні проблеми сирітства, нестатків, соціальної нерівності та пов’язана з ними – морального вибору особистості.

Завершується тематичний блок зворушливою оповіддю маленької дівчинки, тато якої загинув на Майдані Незалежності в Києві під час революції Гідності. Це оповідання Галини Кирпи “Мій тато став зіркою“. Переосмислення цих подій новітньої історії України авторка подає крізь призму сприйняття дитини. Трагічні танатичні мотиви втрати рідної людини, передані її устами підсилюють психологізм оповіді, актуалізують для підлітків ідею героїзму й самопожертви. Це оповідання розкриває новаторські риси сучасної прози для дітей та юнацтва. Воно наближує й розкриває актуальні проблеми сучасності, зумовлені соціальними конфліктами всередині суспільства та війною на сході України.

У 6 класі в межах тематичного блоку “Дитинство видатних українців“ пропонується для текстуального вивчення одна із книг серії видавництва “Грані-Т“ “Життя видатних дітей“ – “Марина Павленко про Павла Тичину, Надію Суровцову, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ірину Жиленко“. Причому у програмі передбачений принцип варіативного добору вчителями художніх текстів для розгляду на уроках української літератури. Вибір цієї книги із серії зумовлений тим, що більшість оповідань – про дитинство письменників, творчість яких вивчається у 5–6 класах. Одним із важливих факторів, які вплинули на добір текстів для

вивчення, є ступінь дослідження їх літературознавцями та художня вартість творів. Оповіді із книги Марини Павленко є цікавим матеріалом для доповнення уявлень молодших підлітків про особистості видатних митців. Уведення окремих з них у шкільну програму з української літератури для текстуального вивчення й позакласного читання сприятиме формуванню в учнів пізнавального інтересу до історії крізь призму історії дитинства видатних людей, представить митців як реальних людей з їхніми уподобаннями й інтересами, які також колись були дітьми.

У програмі (Модельна навчальна програма, 2021) подані також очікувані результати навчальної діяльності та суголосні їм види роботи з художніми творами, які відповідають вимогам Державного стандарту базової середньої освіти (2020).

Автори підручника “Українська література. 5 клас”, який створюється наразі за цією програмою, орієнтуючись, перш за все, на формування читацької грамотності молодших підлітків, пропонують власні сучасні прийоми вивчення літературного матеріалу, спираються на суверенне читацьке сприйняття художнього твору, показують літературний твір як мистецьке явище в контексті інших видів мистецтва, подають дослідницькі завдання, розширюють світогляд учнів, рекомендуючи їм ознайомитися з медіатекстами за мотивами прочитаних літературних творів, теоретико-літературну компетентність формують на прикладах прочитаного учнями на уроці й самостійно.

Важливу роль мають різні візуальні засоби – схеми, таблиці, плакати, які в сучасній методиці називають інфографікою. Засоби візуалізації сприяють розвитку сучасного учня-читача. Зокрема, Ж. Клименко зазначає: “Сила літературної інфографіки у використанні засобів самої літератури – художньої образності, символіки, інакомовності. Важливо надихати учнів на створення власних інфографічних зразків, які можуть бути одним із яскравих свідчень їхньої літературної творчості” (Клименко 2020, 9). Під час вивчення прозових творів сучасних українських письменників візуальні засоби є також результатом спільної дослідницької діяльності учнів. У процесі виконання досліджень на літературні теми учні можуть використовувати вже готову візуальну наочність, а також доповнювати підготовлені вчителем взірці або створювати плакати, презентації, схеми, ментальні мапи тощо самостійно, у парах, у малих групах.

Поглибленню естетичного сприйняття й розуміння суті літературних творів як мистецького явища сприяє використання ілюстрацій та картин відомих художників, сучасних музичних композицій, анімаційних та повнометражних фільмів тощо. Наприклад, у процесі вивчення оповідання Марії Морозенко “Вірність Хатіко” можна використати кадри із кінофільму “Хатіко: Вірний друг” (режисер Л. Гальстрем, 2009 р., США, Великобританія), світлину японських пам’ятників Хатіко, а також картину українського художника Олександра Мурашка “Дівчинка з собакою”. Виконання дослідницького завдання за цим оповіданням може включати

створення фотоколажу про тварин “Друзі, які завжди поруч” та презентацію його у класі.

Отже, ефективна організація сприйняття молодшими підлітками сучасної реалістичної прози на уроках літератури можлива за таких умов:

- орієнтація на особистий життєвий досвід підлітків-читачів;
- поєднання класичних та сучасних літературних творів;
- тематичне розмаїття дібраної для текстуального вивчення прози;
- використання історичного, мистецького, біографічного контекстів для поглибленого розуміння загальнолюдської та естетичної цінності художніх творів;
- тематична єдність прози для текстуального вивчення та позакласного читання;
- поступовість і наступність формування у молодших підлітків поняття про особливості сучасної реалістичної прози.

Враховуючи специфіку психології сприйняття молодшими підлітками реалістичної прози, необхідне створення можливостей емоційно чутливого, інтуїтивного сприйняття подій, зображених у літературних творах, співпереживання головним героям, проблеми яких є близькими для юних читачів.

Баран, У.С. (2016). *Комунікація у літературі для дітей та юнацтва*: монографія. Львів: Центр дослідження літератури для дітей та юнацтва; Івано-Франківськ: Симфонія форте. 240 с.

Державний стандарт базової середньої освіти. Електронний ресурс: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti> [Дата останнього доступу 20.09.2021].

Ісаєва, О. О. (2016). *Особливості вивчення літератури в цифрову епоху*. Зарубіжна література. № 1. С. 5–10.

Качак, Т. Б. (2017). *Сучасна українська література для дітей та юнацтва як зміст літературної освіти*. Гірська школа українських Карпат, Вип. 17, С. 161–165.

Качак, Т. Б. (2018). *Сучасна українська реалістична проза для підлітків: зміна естетичної парадигми*. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2018. Вип. 67. Ч. 2. С. 202–211.

Клименко, Ж. В. (2020). *Літературна інфографіка як засіб розвитку читацької компетентності учнів*. Всесвітня література в школах України. № 1–2. С. 2–9.

Модельна навчальна програма “Українська література. 5-6 класи” для закладів загальної середньої освіти / Яценко Т. О., Качак Т. Б., Кизилова В. В., Пахаренко В. І., Дячок С. О., Овдійчук Л. М., Слижук О. А., Макаренко В. М., Тригуб І. А. (2021). Електронний ресурс: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetar.z.2022/Movno->

literat.osv.hal/Ukr.lit.5-6-kl.Yatsenko.ta.in.14.07.pdf [Дата останнього доступу 20.09.2021].

Слижук, О. А. (2020). *Формування в підлітків поняття про реалістично-психологічну прозу у процесі вивчення української літератури. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* № 70, Т. 4. С. 85–89.

Яценко, Т. О. (2012) *Формування компетентного читача на уроках української літератури в основній школі. Українська література в загальноосвітній школі.* № 5. С. 8–10.